

УДК 37.013

В. В. ЗАРИЦЬКАдоктор психологічних наук, професор
Класичний приватний університет**О. С. КОЗАРИК**кандидат педагогічних наук, доцент
Хортицька національна академія

ЕМОЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТ КОМПЕТЕНТНІСНО СПРЯМОВАНОЇ ОСВІТИ

Статтю присвячено висвітленню сутності й значущості емоційного інтелекту в структурі компетентнісно спрямованої освіти. Обґрунтовано доцільність розвитку емоційної сфери особистості, взаємозв'язок і взаємовплив афекту та інтелекту в теоретичному, соціальному, педагогічному аспектах, необхідність і можливість не лише існування в психології самого феномену «емоційний інтелект», а й можливість його розвитку як необхідного фактора для успішної діяльності людини на різних вікових етапах життя шляхом створення відповідних умов для здійснення цього процесу.

Ключові слова: емоції, афект, інтелект, емоційний інтелект, емоційна сфера, компетентнісно спрямована освіта.

Значення емоційного інтелекту для компетентнісно спрямованої освіти є надзвичайно актуальним, бо швидкоплинні процеси, які зумовлюють кардинальні зміни в суспільстві, вимагають від особистості бути суб'єктом власного життя, тобто виявляти максимально можливу активність у виборі власного життєвого шляху.

Процес вибору життєвого шляху стає дуже складним для молоді, яка не готова правильно реагувати на навколишні події, керувати, своїми емоціями, оцінювати свій особистісний потенціал, долати труднощі, викликані змінами у суспільстві; стає проблемою, яку вони не в змозі розв'язати, що часто призводить до вибору ними хибної моделі поведінки або й соціально хибного шляху життя. Доведено, що соціальні зміни в суспільстві на рівні глобальних процесів більш рельєфні й доступні спогляданню, ніж процеси, які відбуваються у свідомості, психіці, внутрішньому стані індивіда.

Психологічний вплив навколишнього середовища багато в чому зумовлює характер спілкування й діяльності, процеси адаптації, засоби та методи життєвизначеності особистості, спричинені особливостями емоційного сприймання цього впливу та здатністю індивіда адекватно реагувати на нього завдяки вмінню керувати власними емоціями.

Практика показує, що найбільших успіхів у житті досягають ті люди, які здатні в критичні моменти взяти себе в руки та не піддаватися як негативним емоціям (гніву, роздратованості, зневіри, страху, стражданням, впаданням у відчай тощо), так і позитивним (захват, надмірна радість,

позитивне здивування тощо), тобто люди, які здатні керувати своїми емоціями.

Якщо людина наділена такою здатністю, то вона розсудливо поводить себе в будь-якій емоційно напруженій ситуації, тобто емоційно розумно діє в кожному конкретному випадку.

У зв'язку із цим останнім часом зростає зацікавленість науковців проблемою співвідношення емоцій і розуму, їх взаємодії та взаємовпливу. Це особливо чітко виявляється в процесі навчання як у школі, так і в закладах вищої освіти. У зв'язку із цим останніми роками вчені доводять, що гарні розумові здібності, високі показники IQ ще не є гарантією успішності людини в житті, у навчанні, у професійній діяльності та в кар'єрному зростанні. Виходить, що високий рівень інтелекту є важливою умовою самореалізації особистості в житті та професії, але недостатньою, бо не менше значення, як показують практика й дослідження багатьох зарубіжних і вітчизняних учених, має здатність будувати позитивні стосунки з іншими людьми, враховуючи їх внутрішній стан, особливості його прояву в емоціях, переживаннях; уміння протистояти стресам і залишатися оптимістом, працювати в команді, незважаючи на окремі невдачі чи перешкоди.

Психологи й філософи слідом за стародавніми мислителями все частіше підкреслюють актуальність проблеми розвитку емоційної сфери людини, її відкритості у своїх емоційних переживаннях [5], пов'язуючи її можливості з гармонійною взаємодією серця й розуму, афекту та інтелекту. Зокрема, Л. Виготський [3] дійшов висновку про існування динамічної смислової системи, яка являє собою єдність афективних та інтелектуальних процесів. Він стверджував, що відрив інтелектуальної сторони нашої свідомості від її афективної, вольової сторони є одним із головних і корінних недоліків усієї традиційної психології. На думку Л. Виготського, єдність афекту й інтелекту виявляється:

- по-перше, у взаємозв'язку і взаємовпливі цих сторін психіки на всіх ступенях розвитку;

- по-друге, у тому, що цей зв'язок є динамічним, причому кожному ступеню розвитку мислення відповідає свій ступінь розвитку афекту.

У сучасному суспільстві проблема розуміння й прояву емоцій стоїть досить гостро, оскільки в ній штучно насаджується культ раціонального ставлення до життя як еталону, в якому немає місця емоціям.

На думку Е. Яковлевої, усвідомлення власної індивідуальності людиною є не що інше як усвідомлення власних емоційних реакцій і станів, які вказують на індивідуальне ставлення до того, що відбувається [6].

Відомо, що заборона емоцій призводить до їх витіснення із свідомості людини. У свою чергу, неможливість психологічної переробки емоцій сприяє розростанню їх фізіологічного компонента, що спричиняє неврози.

Слід зазначити, що проблема під назвою «емоційний інтелект» стає все більш популярною в науковому і бізнесовому світі, хоча в науці ще не існує чіткого загальноприйнятого визначення цього поняття. Різні тлумачення аспектів цього поняття мали місце в усі часи при вивченні проблеми емоційної культури людини, суспільства.

У психологічній науці на сьогодні не лише не існує єдиного тлумачення поняття «емоційний інтелект», а й ставлення до цього поняття вчених неоднозначне. У традиційній західній психології емоцій вона розглядається деякими вченими як втручання, яке настільки дезорганізує й руйнує розумову активність, що їх слід контролювати, і вважають, що сам термін «емоційний інтелект» є суперечливим.

Суперечливість і неоднозначність думок учених як щодо існування терміна «емоційний інтелект», так і щодо значущості його в житті й освітній діяльності та спроба спростувати думку про те, що для успіху в роботі немає місця емоціям спонукала до вибору теми статті про емоційний компонент в структурі компетентнісно спрямованої освіти.

Мета статті – висвітлити наукові напрацювання вітчизняних та зарубіжних учених, які досліджували сутність і значущість для людини розвитку на належному рівні емоційного компонента в сучасній компетентнісно спрямованій освіті.

З кінця ХХ ст. проблема емоційного інтелекту, взаємозв'язку емоцій і розуму цікавить науковців усього світу все більше і більше. Це зумовлено ускладненням життя, освіти, професійної діяльності внаслідок швидкоплинності всіх життєвих процесів: міграції населення, розвитку складної техніки, технологізації багатьох сфер виробництва, що ускладнює стосунки між людьми, зокрема емоційні, та негативно впливає на працездатність людей та на результативність роботи.

Знаковими стали напрацювання Д. Гоулмана, який опублікував ряд бестселерів, у яких стверджується важливість емоційного фактора для успішної діяльності людини, розвинувши тим самим ідею емоційного інтелекту як доповнення, а іноді й протипаги інтелекту раціональному. Так, Д. Гоулман наводить численні приклади, які наочно демонструють важливість розуміння людиною власних емоцій та емоцій інших людей, а також уміння контролювати свої почуття й будувати позитивні стосунки з людьми. У своїх дослідженнях він показує, що IQ впливає на успішність людини від 4% до 25% і пояснює це тим, що для того, наприклад, щоб стати менеджером, необхідно мати певний рівень IQ, а щоб стати успішним менеджером, необхідно додатково володіти ще й здібностями іншого роду, а саме пов'язаними з розумінням і керуванням емоціями. Саме люди з високим емоційним інтелектом, наголошує він, швидше приймають рішення, ефективніше діють у критичних ситуаціях, краще керують своїми підлеглими, що відповідно і сприяє їх кар'єрному зростанню й процвітанню тієї структури, у якій вони працюють.

Таким чином, теорія емоційного інтелекту спростовує одну з ідей психології XX ст. про те, що для успіху в роботі немає місця емоціям.

Актуальність проблеми розвитку емоційного інтелекту досить чітко представлена Е. Носенко і Н. Ковригою [5, с. 6–7] у теоретичному, соціальному й педагогічному аспектах. Вони зазначають, що:

- у теоретичному плані ця проблема недостатньо розроблена як зарубіжними, так і вітчизняними вченими, що є наслідком недостатньої уваги до вивчення глибинних витоків, особливостей детермінації та форм вираження й перебігу емоційних виявів особистості;

- у соціальному плані нерозробленість цієї проблеми загрожує тому, що людська цивілізація може опинитись у стані саморуйнування, якщо емоції й надалі протиставлятимуться розуму, вважатимуться неконтрольованими та нерегульованими;

- у педагогічному плані не розроблені наукові підходи до цілеспрямованого формування в процесі навчання та виховання емоційної розумності суб'єктів навчання на основі експериментального вивчення особливостей перебігу емоційних процесів і станів та стійких властивостей особистості.

На сьогодні проблему емоційного інтелекту вивчають спеціалісти в усьому світі. Серед них можна назвати таких, як: І. Андреева, Р. Бар-Он, Х. Вайсбах, Д. Гоулман, У. Дакс, Д. Карузо, К. Кеннон, Н. Коврига, Г. Кравцов, Дж. Майер, Л. Морріс, Е. Носенко, Е. Оріолі, Г. Орме, П. Селовей, С. Спасибенко, А. Чеботар та ін.

Їх дослідження однозначно показують, що успіх значною мірою залежить від розумного володіння емоціями або емоційним інтелектом (EQ). Якраз він і визначає характер та рівень сприйняття людиною світу, подій, окремих людей, а також реакцію на все, яка, у свою чергу, впливає на ефективність її дій. Незважаючи на те, що, як і кожна особливість людини, емоційний інтелект певною мірою передбачений генетично, й основа для повного використання цього потенціалу закладається в дитинстві, значна кількість необхідних здатностей, якостей людини може бути розвинена.

Особливої важливості розвиток емоційного інтелекту починає набувати в шкільному віці, оскільки саме в цей період відбувається активне емоційне ставлення особистості до себе та до інших, викликане навчальною діяльністю, відбувається процес удосконалення самосвідомості, формується здатність до рефлексії й децентралізації (уміння стати на позицію однокласника чи вчителя, враховувати їх потреби, почуття).

Шкільний період життя дітей відрізняється високою сенситивністю й гнучкістю всіх психічних процесів, а також глибоким інтересом до свого внутрішнього світу. У кожному з вікових періодів шкільного життя (молодший шкільний вік, підлітковий вік, юнацький вік) процес розвитку емоційного інтелекту має свої особливості, проте основні структурні елементи емоційного інтелекту, починають розвиватися в молодшому

шкільному віці, з віком у дитини не зникають, а вдосконалюються впродовж всього шкільного навчання, тому на кінець навчання в школі молода людина має можливість досягти такого рівня розвитку, зокрема розвитку емоційного інтелекту, щоб у дорослому післяшкільному житті успішно продовжувати навчання, організовувати позитивне спілкування з новими людьми в нових соціальних умовах, включатися в різні соціальні зв'язки в процесі практичної діяльності з людьми різного віку, майнового та соціального стану.

Розвиток емоційного інтелекту в шкільному віці не просто важливий і бажаний, для цього є об'єктивні передумови, спонукальні фактори, найбільш вагомими серед яких, наприклад, Е. Носенко і Н. Коврига, вважають такі.

1. Останнім десятиліттям значно вдосконалився інструментарій вивчення емоцій завдяки розробці інноваційних методів дослідження їх енергетичних аспектів, упровадженню методів резонансної томографії мозку.

2. Дослідники емоційного інтелекту вже навчилися розпізнавати переживання певних почуттів людиною, її уявлень, мрій; визначати, наскільки ці почуття викликають сльозу, гнів або радість.

3. Дослідники цієї проблеми зауважують, що нині психологія має змогу досить авторитетно відповісти на складні запитання щодо появи емоцій та можливих форм їх свідомого регулювання.

4. У вітчизняній психології уже існують певні теоретичні традиції вивчення складної детермінації психічної діяльності людини, на які можуть спиратися подальші дослідження з проблеми емоційного інтелекту. На основі цих матеріалів є можливість конкретизувати вивчення стану емоційного інтелекту й механізмів його розвитку, хоча варто зауважити, що існуючі тести визначення рівня розвитку емоційного інтелекту ще недосконалі. Водночас існує потреба в розробці більш удосконалених методик дослідження цього феномену. Отже, об'єктивні спонукальні фактори є, також є можливість розвивати емоційний інтелект у шкільний період життя особистості, проте існують суперечності, які необхідно розв'язати саме в шкільному віці, коли формуються та розвиваються найбільш активно всі психічні процеси й відбувається соціальне становлення особистості, вибір подальшого навчання та здобуття професії.

Аналіз досліджень проблеми розвитку емоційного інтелекту, а також матеріали науково-практичних конференцій, проведених останнім часом із цієї проблеми, дають підстави констатувати наявність суперечностей, які потрібно долати практичним працівникам у кожному конкретному випадку. Найбільш серйозними є такі:

– між високим рівнем інтелекту і низькими показниками успішності людини в житті;

– між усталеним традиційним трактуванням значущості інтелектуальних можливостей людини й недооцінкою значущості її емоційного стану;

- між об'єктивною необхідністю розвитку емоційного інтелекту й переважанням суб'єкт-об'єктної орієнтації у взаємодії учасників цього процесу;
- між зовнішньою оцінкою значущості емоційного інтелекту в житті людини та самооцінкою впливу емоційного інтелекту на прийняття розумних рішень;
- між емоційним станом людини та її здатністю до прийняття обґрунтованих рішень;
- між високим рівнем інтелектуального розвитку й нездатністю адаптуватися до нових умов у конкретному мікросоціумі;
- між дедалі більшою потребою в підвищенні рівня розвитку емоційного інтелекту та недостатньою розробленістю механізмів і технологій здійснення цього процесу;
- між усвідомленням необхідності розвивати емоційний інтелект у шкільному віці й відсутністю належної уваги в учасників освітньо-виховного процесу до його розвитку в учнів.

Виходить, що подолання зазначених суперечностей істотно залежить не лише від наявності об'єктивних факторів, а й від створення психолого-педагогічних умов в освітньому закладі, наявності методичного забезпечення (механізмів, методичних матеріалів, технологій, діагностик тощо), готовності учасників освітньо-виховного процесу до здійснення цієї роботи.

Висновки. Усе вище викладене дозволяє зробити такі висновки.

Емоційний інтелект – важлива складова загального розвитку особистості, яка передбачає гармонійну взаємодію серця й розуму.

Одним із корінних недоліків традиційної психології є відрив інтелектуальної сторони свідомості людини від її афективної, вольової сторони.

У психологічній науці не лише досі не існує єдиного тлумачення поняття «емоційний інтелект», а й ставлення до нього неоднозначне.

Встановлено, що успішність життєдіяльності людини великою мірою залежить не тільки від рівня розвитку розумових здібностей (IQ), а й від розвитку емоційного інтелекту (EQ).

Доведено значущість належного рівня розвитку емоційного інтелекту учнів у школі, що допоможе їм у подальшій їх навчальній і професійній діяльності.

Доведено, що емоційний інтелект можна розвивати, і для цього є об'єктивні спонукальні фактори, хоча існують суперечності, які треба долати в процесі його розвитку. Ефективність цієї роботи, крім урахування об'єктивних спонукальних факторів, залежить ще й від створення психолого-педагогічних умов у освітньо-виховних закладах, методичного забезпечення та усвідомлення спеціалістами необхідності цієї роботи.

Високі вимоги до професійної підготовки фахівців в освітній сфері потребують досліджень, спрямованих на глибоке вивчення емоційного

компоненту компетентнісно спрямованої освіти: розробки удосконаленої системи виховних заходів, які передбачають дотримання відповідних норм емоційних проявів фахівцями і способів навчання цього учнів і студентів.

Список використаної літератури

1. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект: исследование феномена. *Вопросы психологии*. 2006. № 3. С. 78–86.
2. Выготский Л. С. О психологических системах. Собр. соч. : в 6 т. Москва : Педагогика, 1982. Т. 1. С. 109–131.
3. Гоулман Д., Бояцис Р., Энни Макки. Эмоциональное лидерство. Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта. Москва, Альбина Бизнес Букс, 2005. 21 с.
4. Куница В. Н., Казаринова Н. В., Погорыша В. М. Межличностное общение. Санкт-Петербург : Питер, 2001. С. 544.
5. Носенко Е. Л., Коврига Н. В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції : монографія. Київ : Вища школа, 2003. 126 с.
6. Яковлева Е. Л. Эмоциональные механизмы личностного и творческого развития. *Вопросы психологии*. 1997. № 4. С. 20–27.

Стаття надійшла до редакції 19.01.2018

Зарицкая В. В., Козарик А. С. Эмоциональный компонент компетентностно направленного образования

Статья посвящена освещению сущности и значимости эмоционального интеллекта в структуре компетентностно направленного образования. Обоснована целесообразность развития эмоциональной сферы личности, взаимосвязь и взаимовлияние интеллекта и аффекта в теоретическом, социальном и педагогическом аспектах, необходимость и возможность не только существования в психологии самого феномена «эмоциональный интеллект», но и возможность его развития как не обходимого фактора успешной деятельности человека на разных возрастных этапах его жизни путем создания необходимых условий для осуществления этого процесса.

Ключевые слова: эмоции, аффект, интеллект, эмоциональный интеллект, эмоциональная сфера, компетентностно направленное образование.

Zaritskaya V., Kozarik A. Emotional Component of Competence Oriented Education

The article is devoted to highlighting the essence and significance of emotional intelligence in the structure of competence-oriented education. The expediency of the development of the emotional sphere of the individual, the interrelation and mutual influence of intellect and affect in social and pedagogical aspects, is justified referring to the studies of L.S. Vygotsky on the unity of intellect and affect at all levels of human development and his conclusions that this relationship is dynamic, and each stage of development of thinking corresponds to its level of development of affect, as well as the scientific findings of D. Goleman that for successful activity it is necessary to possess not only a high level of knowledge and mental development, but also abilities related to understanding and managing emotions.

Not only the fact of existence of the phenomenon of "emotional intelligence" is justified, but also the possibility of its development as an essential factor of a person's successful activity at different age stages of his life by creating the necessary conditions for the implementation of this process. It is shown that native and foreign scientists all over the world have already proved that success at any age and in any business largely depends on the level of development of emotional intelligence, because it is what determines the nature and level of human perception of the world, events, certain people, and also reactions to everything that affects his actions.

It is shown at every stage, in particular, school development (junior, middle, senior school age), the process of development of emotional intelligence goes on increasing and at the senior school age can reach such a level that after graduation will contribute to the successful continuation of education, the organization of tolerant communication with new people in new social conditions. At the same time it is proved that on this path a person must inevitably learn to overcome a number of contradictions, the most serious among which are, for example, the contradictions between a high level of intelligence and low indicators of a person's success; between the traditional interpretation of the importance of the intellectual capabilities of man and the underestimation of the significance of his emotional state; between the external evaluation of the importance of emotional intelligence in a person's life and the self-evaluation of the influence of emotional intelligence on making constructive decisions; between the awareness of the need to develop emotional intelligence in the school age and the lack of proper attention among the participants in the educational and upbringing process to its development among students, etc. It is shown that the resolution of the above contradictions depends not only on the availability of objective factors, but also on the creation of psychological and pedagogical conditions in an educational institution for the implementation of this process.

Key words: *emotions, affect, intellect, emotional intelligence, emotional sphere, competence direction in education.*